

OPETTAMISEN filosofia

Jussi Kotkavirta

FILOSOFIAN OPETTAMINEN JA AJATUKSELLINEN SUUNNISTAUTUMINEN

Filosofialle luonteenominaisen pohdiskelun käsittämisen kannalta on olennaista nähdä, että kysymys, mitä filosofia on ja miksi sitä harjoitetaan, on aito ja keskeinen filosofinen kysymys. Kuten filosofiset kysymykset yleensä, myös tämä itse filosofian luonnetta ja tehtäviä koskeva kysymys on sekä ratkeamaton että konstitutiivinen, perustava filosofian kannalta. Filosofia elää tulkiten peruskysymyksiään totuudesta ja tiedosta, olemisesta ja hyvydestä, oikeudenmukaisuudesta ja kauneudesta yhä uudelleen, niihin esitettyjä vastauksia yhä uudelleen purkaen ja rakentaen, kykenemättä milloinkaan muodostamaan tyhjentäviä vastauksia, ja myöskään määrittelemään itse filosofiaa lopullisesti. Myös kysymystä filosofian luonteesta ja sen tehtävistä voidaan valaista hyvin erilaisista lähtökohdista ja näkökulmista, ja vastaavasti sitä on mahdollista hämärtää monin eri tavoin. Mutta mitä hyvänsä filosofiassa tehdäänkin, käsitellään aina myös, eksplisiittisesti tai implisiittisesti, kysymystä filosofian luonteesta ja sen tehtävistä.

Tämä filosofian suhde identiteettiinsä ja tehtäviinsä on perin toisenlainen kuin muiden tietealojen. Myös tieteiden piirissä on vaiheita tai kausia, ”kriisejä”, jolloin käydään intensiivistä keskustelua toimintaperiaatteista, paradigmoista, perimmäisistä premiseistä ja tehtävistä, mutta nämä ovat sittenkin enemmän poikkeuksia kuin normaalitilanne. Yleensä tieteiden piirissä vallitsee jonkinlainen suhteellinen konsensus siitä, mitä ollaan tekemässä ja miksi. Filosofiassa näin ei samassa mielessä ole, mitä alaan vasta perehtyvän ei aina ole helppo käsittää. Filosofiaa harjoittavat ja sitä opettavat kuitenkin tietävät, että alaa koskevien käsitysten moninaisuus on aito osa filosofiaa, täysin normaalia ja hyväksyttävää, filosofiaan kaikkina aikoina kuulunutta. Viime kädessä filosofian monimuotoisuus, sen eräänlainen jatkuva epäröinti ja jokaisen yksittäisen ajatuspyrkimyksen äärellisyys johtuu filosofisten ongelmien luonteesta: ne ovat inhimillisiä peruskysymyksiä, joille ei ylipäätään voi aja-

tella löytyvän ratkaisua samassa mielessä kuin erityisesti luonnontieteissä ongelmiin haetaan ratkaisua.

Filosofian ongelmiin, myös filosofian luonnetta koskevaan ongelmaan, on kyllä toistuvasti yritetty löytää myös luonteeltaan tieteellisiä ratkaisuja esimerkiksi teologian, matemaatiikan, kielitieteen, taloustieteen, sosiologian, psykoanalyysin tai kognitiotieteen puitteissa, mutta filosofian itsensä kannalta ne ovat yleensä osoittautuneet ulkoisiksi ja yksipuoliksiksi, vahingollisiksikin. Filosofia ei sittenkään ole samassa mielessä ongelmia ratkovaa ja vanhoja teorioita kumoavaa kuin tiede pyrkii olemaan. Vaikka näin on, filosofia on omalla tavallaan ankaraa ja vaikeaa. Filosofia ei ole mielivaltaista, vaikka yhtä muiden ylitsekäyvä tulkintaa filosofian peruskysymyksistä ei olekaan mahdollista argumentatiivisesti osoittaa. Pluralismi ei — filosofiassakaan — merkitse mielivaltaista relativismia. Jo sitoutuminen ymmärryksen ja järjen perustelevaan käyttöön tai vaatimus eksplikoida väitteiden premissit mahdollisimman täydellisesti sulkee pois sen, että mikä hyvänsä käsitys olisi hyväksyttävissä.

Filosofialle ominaisen identiteettityöhön kuuluu myös sen erityinen suhde aikaan ja omaan historiaansa. Filosofia on tunnetusti yhtäältä jotakin perenniaalista, pitkälle samoja peruskysymyksiä kysyvää, toisaalta se on aina aikaansa sidottua, juuri tässä ajassa kysymyksiään kysyvää. Filosofian merkitys koulun oppiaineena liittyy ehkä paljolti siihen, että rikkaan perinteensä, avoimien peruskysymystensä ja pohdiskelevan luonteensa vuoksi se sisältää varsin ainutlaatuisia mahdollisuuksia hahmottaa juuri sitä maailmaa, jota nyt elämme. Filosofian opiskelussa rikas traditio voi ainutlaatuisella tavalla kietoutua sekä nykyajan yleisemmän luonteen ymmärtämiseen että oman identiteetin rakentamiseen. Traditio ja nykyhetki voidaan nekin saada kohtaamaan toisensa monin eri tavoin, ja myös jättää kohtaamatta.

Orientoitumisen eli suunnistautumisen käsite saattaa olla hedelmällinen ja käyttö-

kelpoinen kun koetetaan hahmottaa filosofian opettamisen ja oppimisen didaktisia kysymyksiä sanan laajassa mielessä, siis opetuksen päämääriä ja tehtäviä sekä perusvalintoja oppisisällöissä ja työmuodoissa. On lähdeittävä siitä, että filosofian opettaminen ei ole perimmäältään tiedollisten rakenteiden siirtoa eikä myöskään irrallisten — ajattelemiseen, päätelemiseen, tekstitulkitaan, eksistenssiin liittyvien — taitojen opettelemista. Ne monet tiedot ja taidot, joita filosofiassa opiskellaan, ovat osa perustavampia opetuksen päämääriä, joka sisältyvät itsekin filosofiaa opiskelevan yksilöllisen toimintakykyisyyden kehitykseen. Filosofian opetuksessa ei tulisi tavoitella anonyymiä teoreettista tietoa ja sen käsitteilytaitoja, vaan pikemminkin päämääränä on käytännöllinen viisautta, joka muodostuu osaksi oppilaan yksilöllistä kasvua. Suunnistautumisen käsite voisi sisältää mahdollisuuksia ajatella sitä, miten filosofinen työ käsitteiden ja teorioiden parissa saattaa edistää käytännöllistä viisautta ja neuvokkuutta. Tarkastelen seuraavassa ensin Immanuel Kantin suunnistautumista koskevia ajatuksia ja pyrin lopuksi suhteuttamaan niitä eräisiin uudempiin sosiologisiin ja filosofisiin näkemyksiin.

Filosofia ajatuksellisena suunnistautumisena

Immanuel Kantin kirjoitus *Mitä on suunnistautuminen ajattelussa* sisältää yhden kiinnostavan mahdollisuuden asettaa kysymys filosofian ja sen opettamisen tehtävistä nykyaikana.¹ Kirjoituksessaan, joka on kommentti Moses Mendelssohnin ja Friedrich Jacobin uskonnonfilosofiseen kiistaan, Kant puolustaa kriittisen filosofiansa implikoimaa näkemystä, jonka mukaan moderni ihminen voi järkensä, ymmärryksensä, moraalisuutensa ja arvostelukykyänsä avulla suunnistautua maailmassa, vaikka sen enempiä luonto kuin Jumalakaan eivät tarjoa hänelle enää varmaa johdatusta. Voimme Kantin mukaan suunnistautua järkemme avulla sellaisissakin kysymyksissä, jotka ylittävät kokemuksemme ja siten tietomme rajat. Kirjoituksessa hän pohtii lähinnä Jumalaa koskevaa ideaa tältä kannalta. Erityisesti moraalikäytännöllisissä kysymyksissä joudumme Kantin mukaan turvautumaan vapauden idean ohella myös

Jumalan ideaan, ja hän väittää että näin on mahdollista tehdä järjen tarpeet ja vaatimukset tyydyttäen, järkipäisesti tai rationaalisesti, kunhan pidämme mielessämme, että kyse on ideoista, regulatiivisista periaatteista, emmekä sekoita niitä kokemukseen ja tiedon piirissä oleviin asioihin.

Kantin näkemys liittyy hänen metafysiikkaa koskeviin rajankäynteihinsä, mutta hänen suunnistautumisen käsitettä koskevalla ajatuksillaan on yleisempää merkitystä. Kirjoituksessaan Kant etsii Jacobin ja Mendelssohnin erimielisyydessä välittävää kantaa. Kun edellinen oli esittänyt, että ihmisjärki perustuu lopulta aina uskoon, oli Mendelssohn puolestaan väittänyt, että terve järki olisi riittävä oikeaan suunnistautumiseen ajattelussa ja toiminnassa. Vaikka Kant tunsi voimakasta sympatiaa jälkimmäisen järjen paatosta kohtaan, hän on sitä mieltä että terve arkijärki, *sensus communis*, ei yksin riitä ajatuksellisessa suunnistautumisessa. Tarvitaan vahvempia ideoita, filosofisia käsitteitä ja periaatteita, itsestään tietoisempaa subjektia, valistusta Kantin tarkoittamassa mielessä.

Kant tarkoittaa suunnistautumisella suuntien löytämistä subjektiivisten erottelukriteerien ja periaatteiden avulla. Voimme hänen mukaansa suunnistautua esimerkiksi pimeässä mutta muuten meille tutussa huoneessa kunhan löydämme yhden kiintopisteen, koska meillä on subjektiivinen kyky erottaa kaikkialla oikea ja vasen toisistaan. Vastaavasti abstrakteissa teoreettisissa kysymyksissä voimme ja moraaliskäytännöllisissä konfliktilanteissa meidän täytyy suunnistautua ikään kuin pimeässä, koska emme voi perustaa ratkaisuamme mihinkään objektiivisiin tai yleisesti tiedettyihin periaatteisiin. Suunnistautuminen on Kantin mukaan mahdollista kunhan vain tunnistamme itsessämme oikeat subjektiiviset koordinaatit tai mielenkyvyt.

Suunnistautumisen kannalta keskeistä kykyä Kant kutsuu järjen mukaiseksi uskoksi (*Vernunftglaube, rational belief*). Hänen mukaansa on tärkeää nähdä ensinnäkin, että tämä on jotakin subjektiivista, siis uskoa, ja toiseksi, että se on uskoa joka aina on valmis kuulemaan järjen ääntä. "Tunnetusti usko on aina subjektiivista vakaumusta jonkin totuudesta, mihin samalla liittyy tietoisuus vakaumuksen objektiivisesta riittämättömydestä. Tämän vuoksi uskoa pidetään tiedon vastakohtana. Toisaalta jos jotakin pidetään totena objektiivisten perusteiden nojalla, joiden riittämättömyydestä samalla ollaan tietoisia, niin että kyse ei ole muusta kuin mielipiteestä, niin ilmeisestikin tämä mielipide voi muuttua tiedoksi, jos sitä vähitellen täydennetään asianmukaisilla perusteilla. Jos sitä vastoin perusteet jonkin totena pitämiseksi eivät ylipäätään ole objektiivisesti päteviä, ei usko voi milloinkaan eikä minkäänlaisella järjen käytöllä muuttua tiedoksi", Kant kirjoittaa. Hänen mukaansa järjellä saattaa olla tarve uskoa esimerkiksi korkeimman olennon olemassaoloon joissakin teoreettisissa kysymyksissä. Koska moraalisuus ei

hänen mukaansa ole ylipäätään mahdollista ilman jonkinlaista uskoa Jumalaan, hän päätelee: "näin ollen puhdas järjen mukainen usko on tiennäyttäjää tai kompassi, jonka avulla spekulatiivisesti ajatteleva saattaa suunnistautua yliaistillisten kohteiden kentällä. Samaten tavallisen mutta (moraalisesti) terveen järjen edustaja saattaa tietään etsiesään käyttää sitä niin teoreettisissa kuin praktisessa tarkoituksessa, täydellisessä sopu-soinnussa kohtalonsa koko tarkoituksen kanssa."

Tässä yhteydessä olennainen on ajatuksellista suunnistautumista koskeva idea, jonka avulla Kant koettaa hakea kriittistä keskitietä dogmatismista ja arkiajattelun väliltä. Ratkaisevaa ei ole niinkään se, olemmeko Kantin kanssa yhtä mieltä Jumalan asemasta teoreettisessa ja käytännöllisessä filosofiassa. On epäilemättä totta, että Kantin näkemys suunnistautumisesta kytkeytyy hänen kriittiseen filosofiaansa, erityisesti siihen Kantin kirkkaasti hahmottamaan lähtökohtaan, että modernina aikana meidän on löydettävä suunnistautumisen osviitat — ideat, arvot, periaatteet — lähinnä itsestämme ja toisistamme. Moderni näkemys korkeimmasta hyvästä ei Kantin mukaan voi enää rakentua luonnolliselle tai uskonnolliselle teleologialle objektiivisessa mielessä, ja toisin kuin esimerkiksi David Hume, Kant ei myöskään pidä ihmisen sisäistä luontoa riittävänä suunnistautumisen perustana. Kant siis edustaa käsitystä, että meidän on itse löydettävä itsestämme ja toisistamme osviitat ja periaatteet, joiden mukaisesti käytännön toimintatilanteissa suunnistaudumme. Kantin filosofiaan sisältyy kuitenkin myös erittäin vahvoja väitteitä siitä, mitä ihmisen teoreettinen ja käytännöllinen järjellisyys on, tietty metafyyminen näkemys ihmisestä mielenkykyjen kokonaisuutena. Vaikka tätä näkemystä selaisenaan tuskin voi enää puolustaa, tarjoaa suunnistautumisen käsite yhden sellaisen solmukohdan, josta käsin Kantin oivallusten aarreaittaa voi yhä hyödyntää.

Yksi Kantin ajatustavan tärkeä seuraus on, että tieteet — nimenomaan luonnontieteet, joiden hallitsevan aseman modernissa maailmankuvassa Kant ensimmäisessä kritiikissään ja siihen liittyvissä töissään selkeästi esittää — eivät yksin riitä perustaksi modernin ihmisen suunnistautumiselle, vaikka ne tuottavatkin tämän kannalta korvaamatonta aineistoa. Näin on ennen muuta sen vuoksi, että suunnistautuminen edellyttää teoreettisen ja sitä soveltavan teknisen tiedon ohella myös moraaliskäytännöllistä tietoa ja tähän liittyvää arvostelukykyä. Kantin mukaan panteistien ja ateistien välinen kiista jätti epäselväksi juuri sen, että Jumala ei perimmältään ole teoreettisen tiedon vaan uskon tai järjenmukaisen uskon asia, jossa olennaisinta on sen merkitys ihmisen moraalisten pyrkimysten toteutumiselle.² Suunnistautuminen on perimmältään praktinen, käytännölliseen viisauteen kytkeytyvä käsite; se viittaa valmiuksiin hahmottaa toiminnalle päämääriä ja regulatiivisia periaatteita, jotka eivät ole

ulkoisia vaan toiminnan ja toimijan itsensä kehitykseen liittyviä.

Kantin näkemys on yleisemmin tärkeä, kun tarkastellaan filosofian opetuksen tehtäviä esimerkiksi koulussa. Tieteet, jotka tutkivat tieteellisesti määriteltyjä tosiasioita ja niiden välisiä suhteita, tuottavat yleispätevää tietoa, joka ei voi periaatteessakaan tarjota riittäviä vastauksia niihin katsomuksellisiin kysymyksiin, jotka liittyvät omakohtaiseen suunnistautumiseen maailmassa. Tieteet kyllä tarjoavat materiaalia näiden kysymysten järkipäiseen käsittelyyn, "järjenmukaisen uskon" muodostamiseen sekä menetelmiensä että tulostensa muodossa, mutta olisi naiivia ja ristiriitaista ajatella, että kukaan voisi elää maailmassa yksinomaan tieteiden varassa, tieteellisesti. Tieteellinen tieto on objektiivista, yleispätevää, ja elävät katsomukset taas ovat ihmisten muodostamia, subjektiivisia ja myös henkilökohtaisia. Tieteiden näkökulma on ei kenenkään tai kenen tahansa, *a view from nowhere*, katsomusten ja suunnistautumisen näkökulma taas aina myös jonkun persoonallisen näkökulma.

Tämä ei tietenkään tarkoita, etteikö katsomuksissa olisi tieteellistä ja muuta yleispätevää ainesta ja etteikö suunnistautumisen periaatteista ja päämääristä ylipäätään voitaisi käyttää järkipäistä keskustelua. Näitä keskusteluja ei kuitenkaan voida ratkaista tieteellisesti, vaan ne muistuttavat enemmän filosofisia pohdintoja. Yksi filosofian opetuksen perustehtävä varmasti onkin — niin lukiossa kuin sen jälkeen — murtaa nykykaajan syvälle iskostunutta fakta- ja informaatiofetisismiä, uskoa objektiivisten tosiasioiden merkitsevyyteen sinänsä. Filosofia opiskelemalla voi oppia oivaltamaan, että tosiasiat muuttuvat merkitykselliseksi ja tiedetyiksi vasta kun ne on omakohtaisesti ajateltu läpi, mielletty ja tulkittu osaksi omaa persoonallista minää.

Uskolla objektiivisiin tosiasioihin on tunnettu kääntöpuolensa, joka järkipäisen suunnistautumisen kannalta on vähintään yhtä ongelmallinen. Sen mukaan katsomukset, arvot ja normit ovat nykykulttuurissa muuttuneet sillä tavoin yksilösubjektiivisiksi, ettei niiden yleisemmästä pätevydestä voida enää puhua tai keskustella. Filosofian avulla on periaatteessa mahdollista kyseenalaistaa myös tällaista radikaalia subjektivismia. Filosofia voi olla paikka järkipäiselle keskustelulle esimerkiksi hyvän elämän ehdoista ja oikeudenmukaisuudesta, ihmisestä ja luonnosta, ja vaikka yhtä totuutta näissä kysymyksissä ei löydykään, voidaan yhteisessä pohdiskelussa muodostaa muitakin kuin itse kunkin makuun ja subjektiivisiin mielityksiin — ja niiden taustalla oleviin kulttuurisiin esikuviin — perustuvia suunnistautumisen kriteereitä. Ei toisaalta pidä kuvitella, että filosofia voisi olla kovinkaan vahva auktoriteetti yksilölliselle suunnistautumiselle. Filosofia on nykykaikana vähemmän tuomari ja paikanosoittaja kuin Kant kuvitteli, ja enemmän tulkitsija, uusia maailmoja ja mahdollisuuksia avaava, kysymyksiä ja teemoja

avoinna pitävä ajattelemisen paikka. Tosin myös Kant korostaa, että järjen mukainen usko on järkevää, omaa itseään ja lähtökohtiaan alati kysyvää ja kyseenalaistavaa, ei milloinkaan dogmaattista. Dogmaattinen usko filosofiaan — on se sitten kantilaista, positivistista tai heideggerilaista, tomistista tai pragmatistista — ei liene skientismiä parempaa.

Suunnistautuminen ajassa ja tilassa

Suunnistautumisella tarkoitetaan tässä näkemysten ja katsomusten, tietojen ja merkitysten muodostamista nimenomaan liittyen toimintaan. Suunnistautuessamme muodostamme toiminnallemme päämääriä ja hahmotamme sekä arvioimme keinoja, joilla kulloinkin voimme edistää päämäärän saavuttamista. Päämäärät eivät tässä ole ulkoisia eikä toimijan suhde niihin ole tekninen; päämäärät ovat osa itse toimintaa ja toimijaa, hänen pyrkimystään toimia paremmin. Suunnistautumiseen liittyvä tieto on praktista tietoa, joka osoittautuu päteväksi toiminnassa. Se on tilannesidonnaista ja henkilökohtaista; yleinen, säännönmukaisuuksiin ja periaatteisiin rajoittuva perustieto ei tässä vielä riitä. Kantilla suunnistautuminen liittyy systemaattisesti reflektiiviseen arvostelukykyyn, jonka avulla joudumme muodostamaan arvostelmia tilannekohtaisesti ilman määrittävää periaatetta. Suunnistautumisen kannalta keskeistä Kantin mukaan on nimenomaan eräänlainen esitieto, skeema tai kognitiivinen valmius, kompassi tai koordinaatti meissä itsessämme, jonka avulla voimme tilannekohtaisesti löytää suunnan, päämäärän ja mielen toiminnallemme.

Epäilemättä yhteiskunnalliset ja kulttuuriset olosuhteet ja ehdot, joiden puitteissa nykyään elämme ja suunnistaudumme, ovat perin toisenlaiset kuin 1700-luvun lopun Königsbergissä. On luontevaa ajatella että osin tähän, osin ihmistä koskevan uuden tiedon määrään liittyen myös suunnistautumisen käsitteen relevanteissa merkityksissä on tapahtunut muutoksia. On esitetty esimerkiksi, että suunnistautumisen muotojen ajallisuus ja subjektiivisuus, samoin kuin niiden yksilöllinen monimuotoisuus, pluraalisuus ovat korostuneet; että olennaisia ominaisuuksia elämismaailmallisessa orientoitumisessa olisivat nykyään pikemminkin nopeus ja joustavuus kuin ehdoton johdonmukaisuus tai täydellisyys; että ratkaisevaa olisi kyky hahmottaa nopeasti kompleksisia tilanteita ja nopeita muutoksia, suhteuttaa erilaisia asioita toisiinsa palauttamatta niitä kiinteään lähtökohtaan tai perustaan.³ Kysymys on vielä yleisemmin siitä, miten on ajateltava yksilöllisen minän muodostumista ja toimintakykyisyyttä nykykulttuurissa, jossa on yhä vähemmän olemassa tradition kiinteitä rakenteita ja malleja. Filosofian näkökulmasta voi kysyä esimerkiksi, mitä merkitsee sivistyminen (*paideia, Bildung, self-formation*)

posttraditionaalissa todellisuudessa.⁴

Suunnistautumisen tai orientaation käsitettä käytetään runsaasti myös esimerkiksi psykologiassa ja sosiologiassa, ja usein filosofisesti kiinnostavalla tavalla. Esimerkiksi saksalainen sosiologi Gerhard Schulze on julkaissut paljon huomiota herättäneen, huolelliseen empiriiseen tutkimukseen perustuvan esityksen elämismaailmallisen suunnistautumisen nykyisistä muodoista ja periaatteista.⁵ Hän käyttää mielellään juuri suunnistautumisen käsitettä, ja nähdäkseen hän ilman muuta sanoo jotakin olennaista siitä yhteiskunnallisesta ja kulttuurisesta todellisuudesta, jossa myös filosofia nykyään toimii ja jossa filosofiaa opetetaan.

Schulze kutsuu nyky-yhteiskuntaa elämysyhteiskunnaksi. Hänen perusideansa on varsin yksinkertainen. Hän väittää, että suunnistautuminen arkisissa elämismaailmoissa tapahtuu yhä enemmän subjektiivisten, sisäisten mielikuvien ja elämysten perusteella, ja yhä vähemmän sellaisten seikkojen perusteella, jotka tunnustetaan objektiivisessa tai intersubjektiivisessa todellisuudessa. Lisäksi suunnistautuminen tapahtuu nimenomaan esteettisesti, yhä uusia subjektiivisia elämyksiä tavoitellen. Kuluttamisessa esimerkiksi keskeisiä eivät olisi niinkään tavarat sinänsä ja niiden omistaminen kuin niiden avulla saavutetut yhä uudet subjektiiviset elämykset. Kuluttaminen on eräänlaista esteettistä identiteettityötä, ja kuluttaja on yksi tämän ajan identiteetin perusmetafora. Schulze korostaa sen seikan merkitystä, että suunnistautumisen keskipiste — ei vain lähtökohta vaan myös päämäärä — on yksilö itse, oma subjektiivinen oleminen, eikä niinkään todellisuus ja ihmiset ympärillä. Suunnistautuminen ei tapahdu tilanteen vaan subjektin ehdoin; subjekti ei orientoidu tilanteeseen, pikemminkin tilanne sopeutetaan subjektin odotuksiin.

Elämysrationaalisen suunnistautumisen peruskysymys ei siis ole, mihin pyrin ja miten voin saavuttaa päämääräni, vaan mitä tai minkälaisia elämyksiä haluan tai tarvitsen ja miten voin kulloinkin parhaiten hankkia. Muualla kuin subjektiivisessa elämymaailmassa olevien asioiden ja ilmiöiden tiedollisen ja moraalisen pohdiskelun asemesta huomio enenevästi suuntautuu esteettisten elämysten määrän maksimoimiseen, varioimiseen ja kombinoimiseen. Mitä enemmän ja mitä suurempina annoksina, sitä rikkaampi sisäinen elämä, kuuluu ajan maksimi. Kysymys on Schulzen mukaan kauaskantoisesta muutoksesta yhteiskunnallisissa orientoitumiskäytännöissä, arjen ja talouden samoin kuin arjen ja tieteiden välisten suhteiden uudenaikaisesta konstellaatiosta.⁴ Kyse on enemmästä kuin kulttuuriteollisuuden tai median ylivallassa tai vastaavasta. Kaikkiaan Schulze arvioi, että sikäli kuin elämysrationaalisuus muodostuu arjen keskeiseksi suunnistautumisperiaatteeksi, se rapauttaa kykyjä elää ja toimia tietoisesti ja toiset ihmiset huomioiden, yksilolotteistaa elämismaailmoja. Sen perusparadoksi on hedonis-

tille tuttu: pyrkimys maksimoida elämyksiä johtaakin vastakohtaansa, elämykselliseen köyhtymiseen.⁶

Sikäli kuin näissä havainnoissa on perää⁷, niin voidaan ehkä kysyä, missä mielessä merkityksellisiä ne ovat filosofian pyrkimysten ja päämäärien kannalta. Miten filosofia voisi edistää kykyä suunnistautua ajatuksellisesti elämysrationaalissa todellisuudessa? Voisiko filosofia, ja tulisiko sen, vastustaa arjen infantiilia hedonismia, jonka mukaan hyvä elämä merkitsee maksimaalista määrää miellyttäviä, jännittäviä, kiihottavia elämyksiä ja niiden varioituvia tihentymiä? Voisiko filosofia auttaa näkemään onnen ja merkityksellisyuden hetkiä muuallakin kuin kiihtyvässä elämysten virrassa? Voisiko filosofia osaltaan auttaa kiinnittämään huomiota muuallekin kuin sisäisiin mielikuviiin ja elämyksiin, siis asioihin ja ilmiöihin maailmassa ympärillämme? Voisiko filosofian avulla oppia paremmin näkemään, mikä on olennaista ja mikä vähemmän olennaista oman henkilökohtaisen suunnistautumisprojektin kannalta?

Nämä eivät ole filosofian kannalta mitenkään ulkoisia tai epärelevantteja kysymyksiä. Traditionaalisesti filosofia on pitkälle ollut yritystä hahmottaa järkiperaista tietä olennaisuuksiin niin ulkoisessa kuin sisäisessä maailmassa; hyvin usein klassikoiden, ei yksin Kantin, rajankäynnin kohteena on elämäntapa ja malli, jossa yksilö saattaa itsensä riippuvaiseksi tavoittelemistaan ulkoisista tai sisäisistä asioista. Epäilemättä elämysrationaalisuus Schulzen tarkoitamassa mielessä merkitsee juuri sellaista heteronomiaa, josta filosofia on pyrkinyt itseään ja päämääriään käsitellessään erottautumaan. Tosin voidaan aiheellisesti huomauttaa, että filosofian ei nykyään enää pidä jatkaa metafysiikan perinteelle ominaista esteettisyyden vastaisuutta, vaan päinvastoin avautua esteettisille kysymyksille sanan laajassa, ei vain taidefilosofisessa merkityksessä. On varmasti totta että myös filosofian opetuksessa on kyettävä tarkastelemaan nykyistä elämystodellisuutta avoimesti ja ennakkoluulottomasti, tunnistettava esteettisen uusia merkityksiä. Niitä voidaan kuitenkin myös arvioida esimerkiksi suunnistautumisen näkökulmasta.⁸

Schulzen mukaan yksi syy neuvottomuuteen ja avuttomuuteen elämismaailmallisessa suunnistautumisessa liittyy kyvyttömyyteen sietää tiedollista epävarmuutta. Elämysrationaalisuus merkitsee hänen mukaansa helppojen, turvallisten, miellyttävien ja laadultaan toistensa kaltaisten elämysten tavoittelua, ja vastaavasti sen karttamista, mikä on monimutkaisempaa, epävarmempaa, avointa, laadultaan vierasta ja toisenlaista. Sikäli kuin tämä on totta, filosofian opetuksella on periaatteessa olennaista annettavaa. Filosofian opintoja aloittavan yksi hämmäntävä peruskokemus lienee juuri se, että filosofiassa asiat eivät olekaan itsestäänselviä tai edes yksikäsitteisiä, että ne voivat jäädä tai täytyy jättää auki ja saada erilaisia tulkintoja. Filosofia kehittää kykyjä kestää ja käsitellä rationaali-

sesti tiedollista ja myös moraalista epävarmuutta tai monimutkaisuutta. Erityisesti koulussa tämä asettaa kuitenkin opetukselle varsin suuria vaatimuksia, sillä sen tulisi käsitellä oppilaille todellisia kysymyksiä ja tehdä se filosofisesti pohdiskellen, erilaisia mahdollisia lähestymistapoja ja ratkaisumahdollisuuksia avaten ja arvioiden.

Filosofia voi kehittää suunnistautumisen kannalta tärkeitä metakykyjä, valmiuksia tarkastella toimintaa ja ajattelua, itseä ja toisia reflektiivisesti, ottaa huomioon monenlaisia näkökohtia. Filosofian tähän liittyvää perusantia on se, että sitä opiskelemalla voi tulla tietoisemmiksi käsitteistä, kielestä ja maailmasta. Filosofian opiskelussa voidaan kehittää kykyjä nähdä ja ymmärtää erilaisuutta, elämisen laadullista moninaisuutta, ja sen avulla voidaan tukea valmiuksia ajatella elämisen erilaisia mahdollisia päämääriä ja merkityksiä. Jotta tämä onnistuisi, opettamisen kysymykset täytyy nähdä olennaisina filosofian itsensä kannalta, filosofisina kysymyksiä. Filosofian opetus ei voi olla valmiiden tietorakenteiden tai taitojen siirtoa, koska työskentelyn lähtökohtana ja päämääränä ovat oppilaiden suunnistautumisen kysymykset tässä ja nyt. Toisaalta filosofian opiskelu ei ole mitään hyvänsä terapiaa.

Viitteet

1. Suom. teoksessa Jussi Kotkavirta, Seppo Nyssönen, *Ajatus. Johdatus filosofiaan*. Helsinki 1994, s. 163-174.
2. Tästä näkökulmasta Kant tarkastelee ihmisen Jumala-suhdetta teoksessa *Religion innerhalb der Grenzen der blossen Vernunft*.
3. Ks. Werner Stegmaier, 'Was heisst: sich im Denken Orientieren?' Zur Möglichkeit philosophischer Weltorientierung nach Kant. *Allgemeine Zeitschrift für Philosophie* 17.I, 1992.
4. Tätä kysymystä käsittelee kiinnostavasti lähinnä Richard Rortyn ajatteluun tukeutuen Jarmo Toiskallio kirjassaan *Tieto, sivistys ja käytännöllinen viisaus. Opettajan sisältötiedosta keskusteleminen postmetafyysisessä kulttuurissa*. Turku 1993.
5. Ks. Gerhard Schulze, *Erlebnisgesellschaft. Kultursoziologie der Gegenwart*. Frankfurt am Main, New York 1992.
6. Ks. myös Schulze, *Gehen ohne Grund. Eine Skizze zur Kulturgeschichte des Denkens*. Teoksessa Andreas Kuhlmann (Hg.), *Philosophische Ansichten der Kultur der Moderne*. Frankfurt am Main 1994. Schulze korostaa, että elämys-yhteiskunta on Weberin ideaalityypin kaltainen konstruktio, jonka empiiristä pätevyyttä, sitä, missä mielessä se tosiasiaa toteuttaa elämismaailmoissa, hän itse on tutkinut.
7. Myös monet nykyfilosofit, esimerkiksi Rorty, Lyotard, Vattimo, Bubner, Serres ja Welsch ovat kirjoittaneet ja keskustelleet elämismaailmojen estetisoitumisesta.
8. Esimerkiksi Wolfgang Welsch, joka on kirjoittanut paljon esteettisen ajattelun ajankohtaisuutta, tekee eron esteettisen ja anesteettisen välillä. Jälkimmäinen, nukuttava, puuduttava esteettinen on hänenkin mukaansa dominoiva nykyisissä elämismaailmoissa, ja hän pyrkii introdusoimaan toista, elämismaailmoja ja filosofiaa rikastavaa esteettisyyttä. Ks. Welsch, *Ästhetisches Denken*. Stuttgart 1993, erit. s. 9-78.